

Čovjek koji je prkosio Hitleru: Ubili su ga i zakopali u masovnu grobnicu njegovi ideološki istomišljenici, jugoslavenski partizani

Njegove ruke prekržene na prsima dok svi koji ga okružuju uzdignutom desnicom pozdravljaju Adolfa Hitlera učinile su ga planetarnom ikonom. Priča Augusta Landmessaera većim je dijelom poznata. Ono što nije poznato priča je o njegovim posljednjim danima i smrti na dalmatinskoj obali u sukobu s pripadnicima Jedanaeste dalmatinske udarne brigade i njegovu posljednjem počivalištu - masovnoj grobnici pokraj ceste na putu od Stona prema Hodilju

Piše: Davor Krile Objavljeno: 14. siječanj 2017. 20:12

August Landmesser

TRAGIČNA SUDBINA

PRKOSNO STOJI S PREKRIŽENIM RUKAMA Tko je čovjek s legendarne fotografije i kakva je njegova veza s Hrvatskom?

Zahvaljujući slavnoj fotografiji, njegov lik postao je planetarno poznata ikona nonkonformizma. Uokvirena, ili kao motivacijski poster, krase mnoge europske i svjetske zidove: od interijera kafića, preko mladenačkih soba, pa do stranačkih sjedišta ili okupljališta aktivista civilnoga društva. Koči se na novinarskim kompjutorskim zaslonima, sveprisutna je na društvenim mrežama, a nije je teško pronaći - uz čestu popratnu parolu "Be this guy!" - ni na majicama individualnih građanskih agitatora protiv mentaliteta čopora i oportunističkoga plivanja niz struju. Fotografija je odista rijedak dokument: jednim nehotičnim kadrom svjedoči snagu usamljenog pojedinca da se uz posprdni smiješak odupre zastrašujućoj političkoj moći na njezinu vrhuncu. Govori i o iznimnome karakteru čovjeka koji zadržava kritičan odmak prema dominantnoj atmosferi, i to ne kao puku pozu. Malo je kroz povijest

sličnih isječaka nečijeg autentičnog prkosa, dokaza da je prava hrabrost uvijek reći “ne”. S opisanim kadrom usporediv je možda tek onaj s kineskim prosvjednikom koji je 1981. godine sam samcat stao pred kolonu tenkova na pekinškome Tiananmenu.

Ponos flote

Iako je snimljena dalekoga ljeta 1936. godine u brodogradilištu Blohm&Voss u Hamburgu, fotografija je postala poznata tek nakon što je - s uvećanim i naknadno uočenim detaljima - 1991. objavljena u tjedniku Die Zeit. Pojašnjeno je da je događaj o kojemu svjedoči svečano porinučje broda Horst Wessel, tadašnjega ponosa nacističke ratne flote. Zna se da je govor na prigodnoj svečanosti toga 13. lipnja držao osobno Adolf Hitler te da su škovski radnici pod prijetnjom otkaza pozvani da se okupe na navozima, iako je bila neradna nedjelja. Pretpostavlja se i da je gesta usamljenog čovjeka s prekrštenim rukama u masi što hipnotički maše podignutim desnicama upućena samome Führeru. Saznalo se naknadno da je ime slavnoga prkosnika August Landmesser, da je bio običan radnik, a ubrzo je postalo jasno i da je imao jake osobne motive za tjeranje dišpeta nacistima. Njegova zaručnica bila je Židovka i unatoč zakonskim zabranama, on nipošto nije htio odustati od njezine ljubavi.

Ono što, međutim, nitko ne zna, pa ni živi članovi njegove obitelji, posljednji su ovozemaljski Landmesserovi dani i detalji koji se tiču njegova tragičnoga kraja. Svoj je život u listopadu 1944. u uniformi njemačkog kažnjeničkog bataljona skončao u Hrvatskoj, na poluotoku Pelješcu. Stradao je od ljudi koji su mu po idejnim opredjeljenjima bili slični jer su se također odlučno odupirali Hitleru: ubijen je partizanskim metkom. Ovo je rekonstrukcija njegove tužne sudbine u kojoj prvi put domaćoj i europskoj javnosti otkrivamo njegov grob. Ovo je tek ulomak u gustom mozaiku ratnih nepravdi, povijesnih nelogičnosti i apsurdnih fatuma koji povrh jeftinih dnevnopolitičkih projekcija i ideoloških prepucavanja kao koprena obavijaju cijelu našu epohu.

August Landmesser. Private Collection. (Photo by Fine Art Images/Heritage Images/Getty Images)

Heritage Images/Getty Images

Grob uz cestu

Landmesserove kosti, zajedno s ostacima još četrdesetak njemačkih suboraca, najvjerojatnije leže tik uz županijsku cestu koja od pelješkoga gradića Stona vodi do obližnjega mjestašca Hodilje na obalama Malostonskoga zaljeva. Definitivnu potvrdu ovoga nalaza dat će identifikacija nakon ekshumacije navedenoga neobilježenog počivališta pripadnika njemačke vojske koju je od nadležnih hrvatskih instanci već službeno zatražio njemački Savez za skrb o vojnim grobovima. Nematerijalnih dokaza da je Landmesser skončao u ovoj grobnici prikupili smo, međutim, dovoljno i prije iskapanja: dijelom leže u službenim arhivama Wehrmachta, dijelom u raspoloživoj dokumentaciji partizanskih jedinica, dijelom u obiteljskim arhivama Landmesser/Eckler, a dijelom i u prilično preciznim sjećanjima živih svjedoka, Pelješčana. Dugačak je i tegoban bio put od kolijevke ove prkosne žrtve nacističkoga terora do sudbonosnog kuršuma koji mu je kao Hitlerovom vojniku presjekao dah u pitomome dalmatinskom masliniku.

August Landmesser rodio se kao jedino dijete Franza i Wilhelmine Landmesser 24. svibnja 1910. u mjestu Moorrege na obalama Labe, nedaleko od Hamburga. Mladost mu je skratila velika depresija i gospodarska kriza koncem dvadesetih, praćena slomom niza velikih tvrtki, masovnom nezaposlenošću i deflacijom. Kad se na političkoj sceni pojavila nova i zavodljiva, k tome i nominalno radnička stranka, Landmesser se 1931. učlanio zajedno s rođacima po majci, računajući da će tako lakše do zaposlenja. No, nakon što su se Hitler i njegovi kameradi 1933. domogli vlasti, ni izbliza mu nije svanulo: tek je zapravo počinjao njegov križni put.

Ono što je u svojoj knjizi "Progon jedne obitelji radi zločina protiv rase" (Verfolgung einer Familie wegen "Rassenschande") 1996. objavila njegova kći Irene Eckler neporeciva je politička kalvarija. Sve počinje 1933. Augustovom vezom s dvadesetogodišnjom Židovkom Irmom Eckler, koja plastično svjedoči da nije bio nacist i da je puno ozbiljnije shvaćao ljubav nego stranačku stegu. Dvadesetdvogodišnju Irmu zaručuje 1935., samo godinu dana prije slavne fotografije iz hamburškoga šķvera. Kad su jurišnici NSDAP-a saznali da je njihov pripadnik u ozbiljnoj vezi s "čifutkinjom" promptno ga izbacuju iz stranke, ali to tvrdoglavoga mladića ne obeshrabruje, nego ubrzo u Hamburgu od nadležnih službi traži dozvolu za vjenčanje. Već je, međutim, jesen 1935. godine i mladi par je u zaostatku u utrci s političkim ludilom: niti mjesec dana prije u Nürnbergu su proglašeni rasni zakoni. Dozvola za brak zbog istih im je uskraćena, pa se njihova prva kći Ingrid koncem listopada rađa kao izvanbračno dijete. Shvaćajući da im u antisemitskoj zemlji nema budućnosti, početkom 1937. godine August Landmesser i Irma Eckler s bebom pokušavaju pobjeći u Dansku, no na granici bivaju uhvaćeni. Kako je povrh svega njegova partnerica bila ponovno trudna, Landmesser je u lipnju iste godine službeno optužen za "obeščaćivanje arijevske rase". Branio se da ni on ni zaručnica nisu znali da je ona u cijelosti Židovka, pa je nakon godinu dana procesa ipak uvjetno oslobođen krivnje radi nedostatka dokaza. Ali uz napomenu suda da će mu eventualno ponavljanje "zločina" garantirano rezultirati višegodišnjim zatvorom.

Par koji je ljubavlju odlučio prkositi uskrsiteljima velikoga Reicha i nakon toga je, i to posve javno, nastavio svoj odnos? Sredinom srpnja 1938. Landmesser je zato ponovo uhapšen i ovaj put osuđen na dvoipolgodisnjnu robiju u koncentracijskom logoru Börgermoor. Gestapo istodobno hapsi i Irmu Eckler te je odvodi u zatvor Fuhlsbüttel, gdje je rodila drugu kćer, Irene. Otamo je poslana u koncentracijski logor Oranienburg, zatim u ženski koncentracijski logor Lichtenburg i naposljetku u ženski koncentracijski logor Ravensbrück. Do siječnja 1942. pisala je članovima obitelji, nakon čega nastupa razdoblje jeze i tišine. Irma Eckler je u

veljači 1942. odvedena u Zemaljski zavod za liječenje i njegu Bernburg, gdje je u centru za eutanaziju pogubljena zajedno s još 14 tisuća žena. Njezine i Landmesserove kćeri isprva su odvedene u gradsko sirotište. Kasnije je starijoj, Ingrid, dozvoljeno da živi s bakom s majčine strane, dok je Irene 1941. smještena kod posvojitelja.

Veza s Ruskinjom

August Landmesser u međuvremenu je pušten iz zatvora. Radio je potom kao predradnik za transportno poduzeće Püst, u filijali pri Heinkel-Werkeu u Warnemündeu. Povremeno je posjećivao svoje djevojčice.

Landmesser 1943. stupa u vezu sa zarobljenom Ruskinjom, studenticom medicine na Institutu Lomonosov u Moskvi Sonyom Patschenko, koja je nakon zarobljavanja u Ukrajini deportirana na prisilni rad. Postoje neke naznake da je i ona možda bila Židovka, jer je Landmesser bio poslan na prisilnu službu u tzv. organizaciju Todt, inženjersku formaciju Trećeg Reicha koja se bavila gradnjom autocesta i realizacijom raznih graditeljskih planova glavnog Hitlerova arhitekta Alberta Speera. Besplatnim radom opsluživali su je, između ostalih zarobljenika, i Židovi i polužidovi.

Nacisti ni uz takav robovski rad Landmesseru nisu baš davali puno šanse za iole miran život i kakvu-takvu brigu za djecu. Bio je neizbrisivo označen kao osuđenik i neprijatelj vlasti te potencijalno sve opasniji kako je snaga Hitlerovih armija posustajala na europskim frontama. U veljači 1944. detaširan je u vojnu kažnjeničku jedinicu, 19. tvrđavski pješadijski bataljun, koji je početkom rata pod krovnim zapovjedništvom Erwina Rommela ratovao u Africi. Postrojba je taman u povlačenju iz Grčke prema dalmatinskoj obali, gdje po nalogu komande Wehrmachta valja ojačati strateške točke njemačke obrane. U to vrijeme sve su učestalije najave mogućega desanta savezničkih snaga u Europi, a nije isključeno ni da se iskrcavanje desi baš negdje u ovome dijelu svijeta.

Oznaka 999

Kažnjeničke jedinice Wehrmachta u to doba nose prefiks 999, da se jasno razlikuju od redovnih postrojbi, ali i da numerološki simboliziraju kako su unaprijed otpisane i zadnje po časti u čitavom ratnom stroju. Neslužbeno ih tretiraju kao ljude kojima je tek prolongirana smrt. Sastavljene su od izvornih kriminalaca, vojnih prijestupnika i siledžija, ali dobrom trećinom i od brojnih političkih osuđenika, uglavnom ljudi ljevičarskih uvjerenja nepokornih velikome Führeru. Nad disciplinom svih tih nesretnika brižno bdije nacistički zapovjedni kadar, ali i okrutni Feldjägerkorps (vojna policija), uzimajući za pravo da ih strijeljanjem kazni i za najmanji neposluh. U pravilu su slabo ili nikako naoružani te isprva isključivo sudjelovanjem u pogibelnim čišćenjima minskih polja i teškim radovima na prvim crtama trebaju zaslužiti uključenje u borbu. Danski pisac Sven Hassel cijeli je ciklus popularnih akcijskih romana temeljio na fiktivnim dogodovštinama pripadnika ovakvih bataljuna, razbijajući poslijeratne stereotipe o svim Nijemcima u uniformi kao nemilosrdnim i nacizmom zadojenim strojevima za ubijanje.

Usud je htio da Landmessera i još par stotina njegovih supatnika iz 19. bataljuna s oznakom 999 nakon povlačenja iz Grčke dopadne obrana Stona, glavne ulazno-izlazne točke s poluotoka Pelješca. Neki od pripadnika toga kažnjeničkog bataljona još u Grčkoj uspješno dezertiraju i pridružuju se antifašistima, grčkim partizanima. Među njima je i Falk Harnack, kasnije poznati režiser, kao i Gerhard Reinhard, nakon rata poznati istočnonjemački političar

i šef Socijalističke stranke DDR-a. Landmesser nije bio te sreće, a približavanjem prvih sukoba i podizanjem borbene discipline na bojištima za to će biti i sve manje prilike. On u nedjelju 7. svibnja 1944., vjerojatno već iz Stona, piše jedno od zadnjih pisama baki njegovih djevojčica Friedi i njezinu suprugu Ernstu Proskaueru: "Veoma sam zadovoljan što sam dobio glas od vas. Ići ću u borbu uskoro. Nadam se da mir dolazi, tako da napokon mogu odmoriti. Iako do sada još nisam bio vojnik, svejedno nikada nisam imao mira. (...) Snažno osjećam da je Ingrid i Irene potrebno vidjeti oca, pogotovo zato jer više nemaju majku. Dragi Proskauerovi, dajte im sve što možete, okružite ih s puno ljubavi. Vrlo sam vam zahvalan, a volio bih i osobno biti u mogućnosti za njih učiniti više. Nadajmo se da će se to jednom i dogoditi. Najtopliji pozdrav i najbolje želje, posebno za predah od zračnih uzbuna, August".

Povlačenje iz Grčke

Točno mjesec dana od ovoga Landmesserova pisma na pet plaža u francuskoj Normandiji iskrcat će se 160 tisuća savezničkih vojnika i više ništa u Europi neće biti isto. Tri mjeseca kasnije, partizanske jedinice s Visa i dalmatinskih otoka krenut će preko Korčule i Pelješca u oslobađanje ostatka obale i unutrašnjosti. Bitka za Ston bit će duga i krvava, trajat će s prekidima gotovo mjesec dana, s puno mrtvih i ranjenih na strani partizana. Njemačko zapovjedništvo 2. oklopne armije svojim postrojbama koncem rujna 1944. naređuje tzv. odsudnu obranu, da se dalmatinska obala ima braniti do posljednjeg čovjeka. Oko 800 pripadnika 19. kažnjeničkog bataljuna u srednjovjekovnim tvrđavama ruba poluotoka ima zadatak držati odstupnicu glavnini njemačkih snaga koje se preko Dubrovnika povlače iz Makedonije i Grčke.

U njemačkim ratnim arhivima Landmesser je do danas službeno zaveden kao nestao u akciji u Stonu dana 17. listopada 1944., što je datum odlučujućega partizanskog napada, dan uoči konačnog zauzimanja gradića. Mogao se, nevičan oružju, zateći na nekom od navalnih pravaca Jedanaeste dalmatinske udarne brigade koja je u ovoj operaciji, naišavši na odlučan otpor, imala čak 120 poginulih i ranjenih boraca. No, nekoliko izvora aludira da je vjerojatno bio u grupi što se, opkoljena od partizana, naposljetku utvrdila i zadnja branila iz tvrđave Veliki Kaštio u samom Stonu. U knjizi 11. dalmatinska (biokovska) brigada (Institut za historijat radničkog pokreta Dalmacije, Split 1987.) njezini autori Milan Rako i Slavko Družijanić, nekadašnji borci, navode da se u Stonu i oko njega ukupno predalo oko 250 njemačkih vojnika i osam oficira. Oni kao svjedoci opisuju prilično literarnu epizodu nakon zauzimanja zadnjeg njemačkog uporišta u velikoj tvrđavi: zarobljeni njemački časnik, stanoviti Hauptmann Schulenberg, tražio je nakon predaje od zapovjednika 11. dalmatinske brigade majora Ivana Guve da mu čestita na vojničkom držanju i upornoj obrani Stona, izrazivši i osobno divljenje hrabrosti partizanskih boraca. Ignorirajući nekoliko stotina mrtvih i ranjenih, djelovao je - navodi se u knjizi - kao ratnik plave krvi iz ere feudalnih vitezova. Partizanski kroničari prepričavaju i jako znakovit detalj prilikom ove njemačke predaje: mnogi pripadnici njemačkog kažnjeničkog bataljuna bili su ranije osuđeni u Njemačkoj zbog prekršaja protiv nacizma ili kao pripadnici lijevih političkih partija (Socijalističke i Komunističke). To su dokazivali pokazivanjem odgovarajućih političkih legitimacija i dokumenata koji su im bili ušiveni u odijelima. Bez obzira na to - znakovito navode autori ovih ratnih bilješki - u pružanju otpora nisu zaostajali za svojim komandantom.

Što sa zarobljenima?

Svjedoci iz mjesta Hodilje živo se sjećaju kad su više od četrdeset zarobljenih njemačkih vojnika partizani sproveli u zarobljeničkoj koloni iz Stona i zatvorili ih u njihovu mjesnom

mlinu za masline. Nisu smjeli podići pogled, gledali su u vrhove svojih cokula, a u mlinici su bili najmanje jedan dan i jednu noć, možda i dvije. Kuhali su im se nekakvi obroci, a provođena su i saslušanja. Pretpostavka je da je bila riječ baš o političkim osuđenima u redovima kažnjeničkog bataljuna. Sa ovih saslušanja valjda potječe i službena zabilješka o protivnicima nacizma i pripadnicima lijevih političkih partija u ratnom dnevniku partizanske brigade. Očito se u komandi jedinice neko vrijeme razmatralo što uraditi s njima: Nijemce zarobljene u obližnjem Malom Stonu, okićene odličjima za hrabrost s istočnoga bojišta, nije se saslušavalo. Bila su to nemilosrdna, impulzivna vremena.

Pobijedio je, naposljetku, možda crv nepovjerenja, refleks sirove osvete za vlastite gubitke, a možda i pragmatičan zaključak da se nema resurse za njihovo daljnje držanje u zarobljeništvu: valjalo je brzo iznova u pokret, za ostacima neprijatelja. Nije isključeno ni da je na odluku utjecala jezična barijera. Samo koji tjedan ranije na Pelješcu je u partizanske redove nesmetano prešla čitava jedinica sastavljena od Hrvata, pripadnika legionarske 369. (vražje) divizije. Nisu čak ni razoružani, samo su promijenili oznake na kapama i nastavili gotovo u trku ratovati na suprotnoj strani, protiv dojučerašnjih suboraca. Izvorne Nijemce je, međutim, malo tko razumio, ili želio razumjeti.

Zarobljenici su po direktivi izvedeni iz mlinice, prepraćeni do nedalekog maslinika, i jedne zore do zadnjega likvidirani. Sutradan su mještani okolnih naselja mobilizirani da ih prenesu i pokopaju s druge strane ceste. Po jednoj verziji bila su četrdeset i dvojica, po drugoj njih četrdeset i sedam. Je li među njima bio i August Landmesser? Leži li do danas tu, u plitkoj jami vapnenici, uz surovog i Hitleru odanog satnika Schulenberga od kojega ga je vjerojatno razdvajalo baš sve u životu, osim pogibeljne ratne situacije i uniforme

Usamljeni prkosnik

Slično kao i njegova Irma Eckler, Landmesser je zakonski proglašen mrtvim tek 1949. Njihov brak hamburški je Senat retroaktivno priznao u ljeto 1951. Njegova kći Irene Eckler je kao dijete još mjesecima nakon njemačke kapitulacije u svibnju 1945. dolazila na most na hamburškoj željezničkoj postaji Dammtor. Uporno je promatrala dugačke kompozicije kojima su se s dalekih fronti vraćali preživjeli njemački soldati, uzaludno se nadajući da će se i njezin otac jednoga dana pojaviti među njima.

Landmesser nije bio klasični junak antinacističkog otpora, član tajnih i odlučnih organizacija poput "Bijele ruže" (Weiße Rose), "Crvene kapele" (Rote Kapelle) ili "Krajzauerškog kruga" (Kreisauer Kreis), što su se organizirano odupirale nacionalsocijalističkom teroru. Bio je usamljeni prkosnik, običan čovjek koji je pokušavao preživjeti zlo i spasiti ljubav i svoju obitelj; mala trijeska u velikoj olujnoj bujici kakvih je u svim ratovima ponajviše. - Nikad ne čitajte povijest - rekao je svojedobno Voltaire. - Čitajte biografije jer one su život bez teorije.

Ako nas je Landmesser sa slavne predratne fotografije učio dostojanstvu osobnih uvjerenja i otpora, iz pelješke nas masovne grobnice jednako snažno uči promašenosti osvete. S one strane groba šapuće nam vječnu istinu da u ratovima puno rjeđe ginu politički jurišnici, a puno češće zagriženi protivnici nasilničkih poredaka i režima. Nedavno su naši mediji upozorili na tragiku redovnih vojnika nekadašnje JNA, Hrvata, koji nisu uspjeli na vrijeme pobjeći iz kasarni, pa su protivno svakoj osobnoj želji, opredjeljenju i volji izginuli 1991. u napadima na Vukovar. Oni su, baš kao i August Landmesser, od povijesti zatajene i posve bezglasne žrtve iste vrste.